

1531 års svenska mässa och den gamla kultsången.

Man torde böra räkna med att bli betraktad som skämtare om man inrangerar Gustaf Wasa bland den svenska kyrkosångens främjare. Kung Gösta har ju ett ganska stadgat rykte som plundrare av kyrkans ägodelar. Framför allt har han ju genom hårdhänt indragning av kyrkornas egendom gjort det omöjligt att uppehålla kulten vid den gamla höjden. I all synnerhet har hans reduktionsiver kännbart träffat de större kyrkor, som ägde många prebenden och många präster. Vid Linköpings domkyrka indrogos så mycket av kyrkans egendom att antalet kaniker och prebendater reducerades från över ett 40-tal till sammanlagt 16 (Holmquist Kyrkohistoria s. 162). Dessa sexton korpräster skulle sedan, fördelade på två körer, svara för sången i mässa och tidebön. Att denna indragning måste ha betytt en högst väsentligt reducerad möjlighet att verkligen uppehålla sången, är uppenbart. Genom det hårdhänta genomförandet av Västeråsbesluten av år 1527 har Gustaf Wasa otvivelaktigt i hög grad försvårat det för kyrkan att uppehålla kultsången. Allt detta är så pass säkert betygat att han näppeligen kunnat påräkna plats bland kyrkosångens främjare.

Skulle man nu ytterligare drista sig till att påstå att Olaus Petri icke var så avogt sinnad emot eller ointresserad för gregorianska sången som hans rykte förmäler så torde framställaren av en sådan tes göra klokt i att förebära säkra bevis för så kätterska påståenden.

Senast i en undersökning som beretts plats i Kyrkohistorisk årsskrift 1932 har en författare (Erich Burger: Deutsche Kirchenmelodien in Schweden s. 127) burit den uppfattningen till torgs¹, att Olaus Petri för att så mycket som möjligt lösgöra mässan från den gamla traditionen eftersträfvade textens enkla *läsning* av prästen utan musik och sång. Yttrandet är något oklart. Författaren måste här givetvis avse sjungen mässa: mässa, helt *läst* av prästen, förekom ju redan under medeltiden, och förf. måste sålunda mena att Olaus Petri lösgjorde sig från den gamla traditionen genom att strypa den sjungna mässan och endast godkänna läst mässa. Om det ändock, tillägger författaren², förblev tillåtet att *sjunga* i kyrkan, så var det en kompromiss för Olaus Petri till vilken han såg sig tvingad av de gregorianska melodiernas folklighet. (O. a. a. s. 127.)

¹ »Um sie (die Messe) möglichst aus der alten Tradition zu lösen, erstrebte Olaus Petri eine einfache Lesung des Textes durch den Priester ohne Musik und Gesang».

² Wenn es dennoch gestattet blieb, in der Kirche zu *singen* so war es für Olaus Petri ein Kompromiss, zu dem er sich durch die Volkstümlichkeit der gregorianischen Melodien gezwungen sah.

En liknande uppfattning om Olaus Petris ställning till den gregorianska sången hävdar C.-A. Moberg i sin stora Kyrkomusikens historia (s. 404). Författaren gör en jämförelse mellan Luther och hans lärjunge och finner att lärjungen hade ett föga utvecklade sinne för kyrkolivets estetiska sida: »Ehuru hans Svenska mässa måste anses stå Luthers Deutsche Messe mycket nära», säger Moberg, »skiljer den sig därifrån genom sin om kalvinistiska tendenser erinrande motvilja mot sång i liturgin. Man måste anse det som en lycka för den svenska musikkulturen över huvud, att den svenske reformatorn icke förmådde genomdriva sin torftiga gudstjänstordning. Ty därmed lyckades han icke. Tvärtom visar allt, som hittills bragts i dagen, att hans läsmässa på sin höjd spelat rollen av en kuriositet hos de radikala tyska borgarna i huvudstaden —»

Sådan är alltså den bild, som tecknas av den svenska reformatorn och hans förhållande till kyrkosången. Är den riktig?

Det torde för oss föreligga anledning att gå till källorna och söka bekräftelse. Det gäller att söka svar på frågan: *Vilken ställning intog Olaus Petri till den gamla kultiska sången, främst i mässan?*

Till den allmänna belysningen av Olaus Petris inställning till den kultiska sången må allra först få andragas ett citat ur hans skrift om sakramenten, som utkom 14 aug. 1528. Han skriver (Olaus Petri samlade skrifter I, s. 440): »... epter nw all then helga scriff och all sång är genom then helga anda stichtat oss til godho, skole wij och bruka henne oss til nytto och forbettrengh.» Nu är visserligen detta ställe i skriften en tämligen ordagrann översättning ur »Ansbacher Ratschlag», som ligger till grund för Olaus Petris här citerade skrift. Man bör alltså ej pressa uttrycket, när det gäller att finna vittnesbörd om Olaus Petris eget förhållande till kultsången. Å andra sidan har dock Olaus ur den tyska upplagan relativt självständigt upptagit somligt och utelämnat annat, som han tydligen ej ansåg lämpligt med tanke på svenska förhållanden eller som han ej själv gillade. — Sammanhanget, vari det ovan anförda citatet står visar otvetydigt att han tänker på gudstjänstsången och denna kan vid denna tidpunkt ej vara någon annan än den gamla gregorianska. När Olaus här sålunda utan ändring översätter den tyska texten och därmed ställer »all sång» i linje med »all then helga scriff» — ett mycket högt vitsord i Olaus Petris ögon — såsom »genom then helga anda stichtat oss til godho», så må detta citat åtminstone få gälla så långt, att det väcker ett visst tvivel om det berättigade i påståendet att författaren hyst en om »kalvinistiska tendenser erinrande motvilja mot sång i liturgien». Hade han hyst sådana skulle han näppeligen låtit ett sådant uttalande passera utan att justera det.

För besvarande av den ovan framställda frågan må vidare framdragas en, som det synes icke tidigare beaktad notis i ett av konung Gustafs brev, som ställer både konungen och Olaus Petri i en ny dager och belyser spörsmålet om bådass ställning till den gudstjänstliga sången. Det åsyftade aktstycket återfinnes i konung Gustaf I:s registratur (s. 11 f.) och publiceras av I. Collijn i Handlingar rörande helga lekamens gille i Stockholm (K. B:s handlingar 2:3 sid. 157 f.). Det är ett Kungl. gåvobrev, daterat 1529, Torsdag näst efter Lactare (den 4 mars) och gäller

några hus som konungen »v. n. herre» har lagt under skolan i Stockholm och predikaren. I brevet¹ säger sig konungen hava besinnat att vår stad Stockholm har behov av en predikare utom kyrkoherden och att skolan därstädes vidmakthålles. Det intressanta är nu att iakttaga motiveringen, varför skolan nu skulle stödjas: »både för att holla ther sången oppe i kyrkione, Så och att ther måge the personer opfödhas som cristendomen framdelis medt vppehollas skal», (kursivering av A. A.). Till predikantens och skolmästarens uppehälle överlämnar konungen därför till stadens borgmästare och råd en del hus med deras räntor. Bland husen nämnas sådana som tillhört Heliga Lekamens gille, vilket konungen upplöst året förut, och andra hus som legat under olika prebenden, förmodligen samtliga vid Stockholms sockenkyrka. Här nämnes egendom som tillkommit åtminstone 4 olika prebenden och 2 gillen, vilka torde haft kaplaner vid altaren i kyrkan.

Donationsbrevet ger först en inblick i att indragandet av prebenden begynt och fortgått i huvudstaden liksom i landsorten. Detta har betytt att prästerskapet i sockenkyrkan, St. Nicolai, numera kallad Storkyrkan, minskats till antalet, vilket i sin tur betydde att de präster försvunno, som voro förpliktade att iakttaga de kanoniska timmarna och att därvid svara för tidesången, samt att bevista den högtidliga, gemensamt sjungna högmässan. Därigenom att dessa präster decimerades, led sången skada.

Denna skada har blivit påtaglig redan nu i mars 1529 — så att åtgärder erfordras för att hålla sången uppe i kyrkan. Man tar då här liksom ute i landet vid katedralskolorna sin tillflykt till ungdomen; gossarna i sockenskolan få ersätta prästerna. Deras sång hade hörts förut i kyrkan. Det var alltså icke någon uppseendeväckande eller kättersk nyhet. Den var så mycket naturligare, då det gällde eleverna i en skola, där de personer skulle uppfödvas, vilka framdeles skulle uppehålla kristendomen. Skolan var sålunda avsedd för de blivande prästerna. Genom denna åtgärd fingo dessa en grundlig erfarenhet av kyrkans gudstjänstliv.

Men att denna åtgärd, som bl. a. syftade också till kyrkosångens höjande i Storkyrkan, och någon annan kyrka kan näppeligen avses, vidtages av konung Gustaf, som eljest veterligen icke haft mycket intresse till

¹ Vij etc. Göre viterligt att effter vij granneliga besijnnat haffue att vti vår stadt Stoc:olm väl är äff nödhnen en predicare för utan kyrkeherren och att skolan bliffuer ther ved magt både för att holla ther sången oppe i kyrkione, Så och att ther måge the personer opfödhas som cristendomen framdelis medt vppehollas skal, Terföre haffua vij skickat och ordinerat til samma predicares och scolmesteres vppehälle thenne effter:na hus medt theris räntto antuardandis them borgmestere och rådt i händer att the them ther äff löna, Effter som them synes att the förskulla, och som thet tilreckia kann, Til tesz mann må yterligare vara förtenkt om theris vppehälle först norrbastuffuun, Item Märten lindorms prebendes hus som ligge sunnan före skomakar brincken medt alla våningar och bodher ther til liggendia, Jtem sancti eriks hus i sancti laurentij grendt Jtem thet hus som kallas bagare huset, och haffuer legat vnder helge graffs gille, Jtem sancti eriks hus i kråkegrenden vndantagandis thet her knut anderson haffuer, Jtem the hus som lyda til apostla prebandan och några trögärda som haffua legat vnder helge lekame gille, och thet hus i mattis märtensons grend ligger, och haffuer lydtt vnder samma gille Jtem the hus som lyda vnder elleffue:m [11000] iomfru prebenda, medt edtt gulsmez prebende hus liggendis på skomakargatun. Tesz: til visso.

övers för sådant, åtminstone icke så snart det gällde åtgärder som tarvade bidrag av riksens medel, det måste ju betyga att han för sin del vid denna tidpunkt icke var avogt sinnad mot sången i kyrkione eller avsåg att lägga den platt öde.

Men viktigare är att minnas att vid denna tidpunkt satt Olaus Petri som Stockholms stads secretarius »med den eljest ej vanliga rättigheten att äga rösträtt i rådet» (Holmquist o. a. a. s. 103). *Denne* är alltså med om att mottaga den kungliga donationen och att förvalta den. Han är vidare själv sedan 1524 predikant vid den kyrka som det här gäller. Är det då överhuvudtaget tänkbart att konungen bakom ryggen på Olaus Petri, eller denne ohörd skulle ha överlämnat en donation till rådet? Veterligen var ju konungens förhållande till Olaus vid denna tidpunkt synnerligen hjärtligt. Allra minst är det väl att anta att konungen skulle ha låtit donationen få den form den fick, om verkligen Olaus Petri haft motvilja mot sång i liturgien. I så fall skulle ju donationen ha motarbetat Olaus Petris intensioner.

Snarare är väl att förmoda att konungen i denna fråga samrätt med Olaus Petri, både beträffande utformningen av bestämmelserna i donationsbrevet och ändamålet med gåvan. Då man besinnar hur snålt Gustaf eljest höll om pungen, torde man vara mest böjd att förutsätta att Olaus Petri gjort framställning till konungen om denna kungliga hjälp. Möjligen kan den nye kyrkoherden Johannes Nicolai understött behovet. Under alla omständigheter synes det vara osannolikt att donationen skulle ha kunnat komma till stånd utan Olaus Petris vetskap eller medverkan.

Sannolikast är att Olaus Petri tagit initiativet.

Någon uppmärksamhet måste ägnas åt donationens innebörd. Vad ligger i orden: »for att holla ther sången oppe i kyrkione?» Det gäller att hålla något uppe alltså något som redan fanns näppeligen att införa något nytt; man skulle ju eljest kunnat tänka sig att Olaus avsett att därmed få hjälp vid införandet av den nya kyrkovisan, den lutherska koralen. Här om kan det knappast vara fråga redan av den anledning att vid denna tidpunkt förelåg därav mycket litet. Och ännu mera ovisst är om verkligen Olaus Petri avsett att något därav skulle kunna brukas i kyrkione: i mässan och tidegården. Det kan näppeligen heller vara fråga om flerstämmig sång, om vilkens förekomst i gudstjänsten vi f. n. känna mycket litet. Termen »songen i kyrkione» torde snarast kunna få betraktas som terminus technicus för Cantus ecclesiasticus, d. v. s. den gregorianska sången. Ännu 1553 är »Een liten Songbook til att bruka i Kyrkionne», samlingen av enbart gregoriansk sång. Vi torde riskfritt kunna utgå ifrån att sången, som skulle hållas uppe, åtminstone främst var den gregorianska kultsången.

Den omfattade vid denna tid dels tidebönerna dels högmässan. Och det föreligger så vitt jag kan finna intet som hindrar antagandet att gåvan avsåg att tjäna bådadera. Men i fråga om högmässan? Den var såsom vi veta av olika beslut i Stockholms råd, ända till 1530 *även* latinsk mässa. Är det nu antagligt att dessa medel, som skulle passera förbi rådet och Olaus Petri, användes uteslutande till höjande av sången i den latinska mässan i Stockholms Storkyrka, att den med andra ord skulle

stödja en gudstjänstform, som Olaus vid denna tid med all kraft kämpade emot? Det mest naturliga synes mig vara att donationen av konungen och Olaus Petri närmast avsetts för den nya svenska högmässan för att göra den mera tilldragande och konkurrenskraftig.

Detta är ju så mycket mera antagligt, som skolmästaren, vilken även skulle svara för övandet av sången i skolan, var av evangelisk trosbekännelse. (Enligt Holmquist o. a. a. s. 194 var predikaren och skolmästaren en och samma person. Han hette Ericus Svenonis, och hade av konungen tillsatts i början av år 1529. Collijn synes tolka det kungliga donationsbrevet så som gällde det två personer: »en predikant och skolmästaren i Stockholm.»)

Under alla omständigheter måste man ju förutsätta att den av den nye skolmästaren ledda sångundervisningen, som nu meddelades i skolan, snarare var inriktad på att höja den nya evangeliska mässan än den latinska. Efter 1530 förekom ju i Stockholm enligt rådets beslut f. ö. blott svensk mässa. Men i så fall måste man ju förutsätta att Olaus Petri vid tiden för donationens tillkomst, d. v. s. två år innan mässan kom ut av trycket, icke blott med tveksam resignation accepterat sjungen svensk mässa¹ utan ock positivt medverkat till att svensk mässa från början var även sjungen mässa och själv avsett och önskat en sådan ordning.

Finnas ytterligare bevis härför?

Icke långt efter donationen utkom, den 28 april 1529, under Olaus Petris signatur »Een handboeck påå Swensko». Däri förekommer även ett vigselformulär. I anslutning till medeltida ordning omfattar själva vigseln dels kopulationsakten, som förrättades vid kyrkodörren, dels också den kyrkliga välsignelsen, vilken begynner med en bön, som bedes när brudparet införts i kyrkan och står för altaret. Efter denna bön avbrytes vigselakten och »Sedhan begynnas messan» (O. a. a. II s. 328). Denna utfördes t. o. m. Fader vår (enligt Vadstenaartiklarna av år 1552) varefter brudparet framträdde till altaret. Då anvisar vigselritualet: »När the ståå vnder pellet, segher presten —». Här följer nu närmast en bön och brudprefationen och vid denna anvisas om dess utförande: »Ther epter *siunger* (Kursiverat av A. A.) presten prefationem såå seyandes.» (Det sista av pefationen läses.) Efter pefationen vänder sig prästen mot altaret och fullföljer mässan.

Här säges alltså uttryckligen att brudprefationen skulle sjungas. Och den utgjorde, när den förekom, en del av mässan. Vigselritualet av 1529 måste alltså anses som ett bevis för att Olaus Petri vid tiden för donationen har accepterat den gamla kultsången i samband med brudmässa, ty något annat än den gamla gregorianska sången kunde det ju omöjligen

¹ Jfr. Burger o. a. a. s. 127: »Welche Schwierigkeiten es machte, diesen (= gregorianska melodierna) mit Erfolg etwas Neues entgegenzustellen, zeigt uns einige Jahre später die etwas resignierende Anweisung in »Then svenska mässan» von 1537: »Wenn die Messe gesungen werden soll und man den Introitus und das Graduale zuweilen auf lateinisch zu singen wünscht, so mag es wohl geschehen» — Om denna rubrik verkligen innehåller någon resignation, avser den i så fall latinets, icke sången.

vara fråga om. Brudprefationen med musik återfinnes f. ö. i en Lunds Universitetsbibliotek tillhörig handskrift från tiden efter 1535, liksom också i Högshandskriften från 1540-talet o. a.

Det torde knappast vara för djärvt att antaga att den mässa till vilken vigseln anknutits lika väl varit svensk som latinsk. Kan man anta att den också varit i övrigt sjungen svensk mässa?

Möjligen kan ett bevis för att Olaus Petri redan 1528 förutsett och förutsatt sjungen svensk mässa föreligga i den förut omnämnda boken om sakramenten. Han skriver där: (O. a. a. I. s. 441) »Här aff wil thå fölia ath messan när oss Swenska, böör på Swenst måål *läsin och sungen* (kursiverat av A. A.) warda, ee huru siälsyndt thet synes oss wara, haffuer vtan twiffuel wel siälsynare warit, thå hon här först begynnades läsas på latine, än thet nw kunde wara när hon begynte läsas på Swensko.». Förra delen av detta citat är visserligen en försvenskning av den förut omnämnda tyska förlagen, men senare delen (från ee huru siälsyndt) är Olaus Petris tillägg.¹ Tillägget visar oss att Olaus Petri vid denna tid har erfarenhet av att mässan ter sig märkvärdig för folk, när hon läses på svenska. Den är alltså redan brukad som läst vid denna tid — augusti 1528 — icke uteslutet dock att den även kan hava sjungits redan då, men Olaus håller före att den bör ej blott läsas utan ock sjungas på svenska. Han förutsätter att båda formerna skola finnas. Hade han 1528 verkligen önskat sången bort ur mässan, skulle han förvisso ej heller hava låtit det anförda stycket passera utan justering vid försvenskningen, ty han följer som translator ingalunda slaviskt sin förlaga.

(Forts.)

A. Adell.

Svensk orgelkonst under 1933.²

Tre kyrkomusikaliska högtider ha genom rikt inslag av orgelmusik givit prägel åt svensk orgelkonst under det gångna året. Vad det första nordiska kyrkomusikermötet i Stockholm den 5—7 maj, Korallekan i Båstad den 5—11 sept. och Tredje allmänna svenska kyrkosångshögtiden i Upsala den 20—23 okt. bjudit såväl av orgelmusik (liturgisk och icke liturgisk) som föredrag och samtal i orgelfrågor torde utan överdrift kunna betecknas såsom något ganska enastående i den svenska orgelkonstens historia.

Det första nordiska kyrkomusikermötets program upptog såväl kör- och orgelkonserter av vart och ett av de i mötet deltagande länderna som högmässor enligt resp. länders gudstjänstritual. Medverkande orgelkonstnärer voro härvid bl. a. E. Bangert och N. O. Raasted, Danmark, E. Mårtenson och A. Maasalo, Finland, A. Sandvold, Norge och O.

¹ För värdefulla anvisningar på denna och andra punkter stannar jag i tacksamhetsskuld till docenterna S. Belfrage och H. Pleijel samt lic. S. Kjellerström och kyrkoherde K. Peters.

² Rapport från K. S. V:s orgelsektion avgiven Centralkommitténs årssammanträde den 8 jan. 1934.